

Ena scurraida cultur-istorica tras igls noms locals da Suagnign e conturns

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Romanica Raetica : perscrutaziun da l'intschess rumantsch**

Band (Jahr): **9 (1993)**

PDF erstellt am: **01.09.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Ena scurreida cultur-istorica tras igls noms locals da Suagnign e conturns

(ainten: Sulom 66, 1987, separat impagino da nov 1-24)

Cuntign

- I Observaziuns generalas*
 - 1. Partge declarar e leir ancleir igls noms locals?*
 - 2. Muteivs persunals*
- II Aspects linguistics generalas*
 - 1. Igls noms locals fon part digl lungatg*
 - 2. En sforz special è mintgatant necessari per igls ancleir*
- III Rasada e cronolgia digls noms*
 - 1. Igls noms èn luidas ainten ena trocla speciala*
 - 2. La colonisaziun dalla cuntrada agl feil cronologic*
 - a) La situaziun anturn 1942-45*
 - b) La rasada pi viglia digls noms*
 - c) La colonisaziun or da vista romana e medievals*
- IV Igls noms locals, ena funtanga per ulteriouras infurmaziuns*
 - 1. La calitad dalla culteira*
 - 2. Plantas e pommareida characteriseschan la cuntrada*
 - 3. Plantas pi grondas*
 - 4. Detagls da gôts e da lenna*
 - 5. Sguards cultur-istorics*
 - 6. Noms da famiglia e noms locals*
 - 7. Tratgs digl dialect da Suagnign*
- V Epilog*

21. Ena scurreida cultur-istorica tras igls noms locals da Suagnign e conturns*

I Observaziuns generalas

1. Partge declarar e leir ancleir igls noms locals?

Declarar igls noms locals dalla tera e cuntrada, noua tg'ins è nashia e carschia, u cun la quala ins ò ena relaziun speciala, igls noms da vischnancas, pros, gôts, aclas, dad avas, pizzas, pitgognas e vals, corresponda ad en vigl basigns digls carstgangs. Ainten la Bibla, ma er e puste tar igls istoriografs antics e medievals, ins cattigl adegna puspe amprovas ple u manc reuscheidas da declarar e svelar igls misteris digls noms locals.

Igl carstgang sa renda chint da chegl tg'el ò piglia an possess pir digl mument tg'el igl nomna e qualifitgescha. Cun las denominaziuns digl sies conturn vot el s'orientar e sa santeir da tgesa. Ma el na vot betg angal numnar igls divers salv dalla si' tgesa (igls divers lis dalla cuntrada), el ò er igl basigns d'igls ancleir e daple er d'ancleir chegl tgi gio igls sies perdavants on numno e denomino¹.

2. Muteivs persunals

An chest li sa preschainta l'ocasiun d'explitgier partge tg'ia fatsch chesta scurreida an surmiran e sur d'en tema tgi corresponda alla tera ed agl sies lungatg.

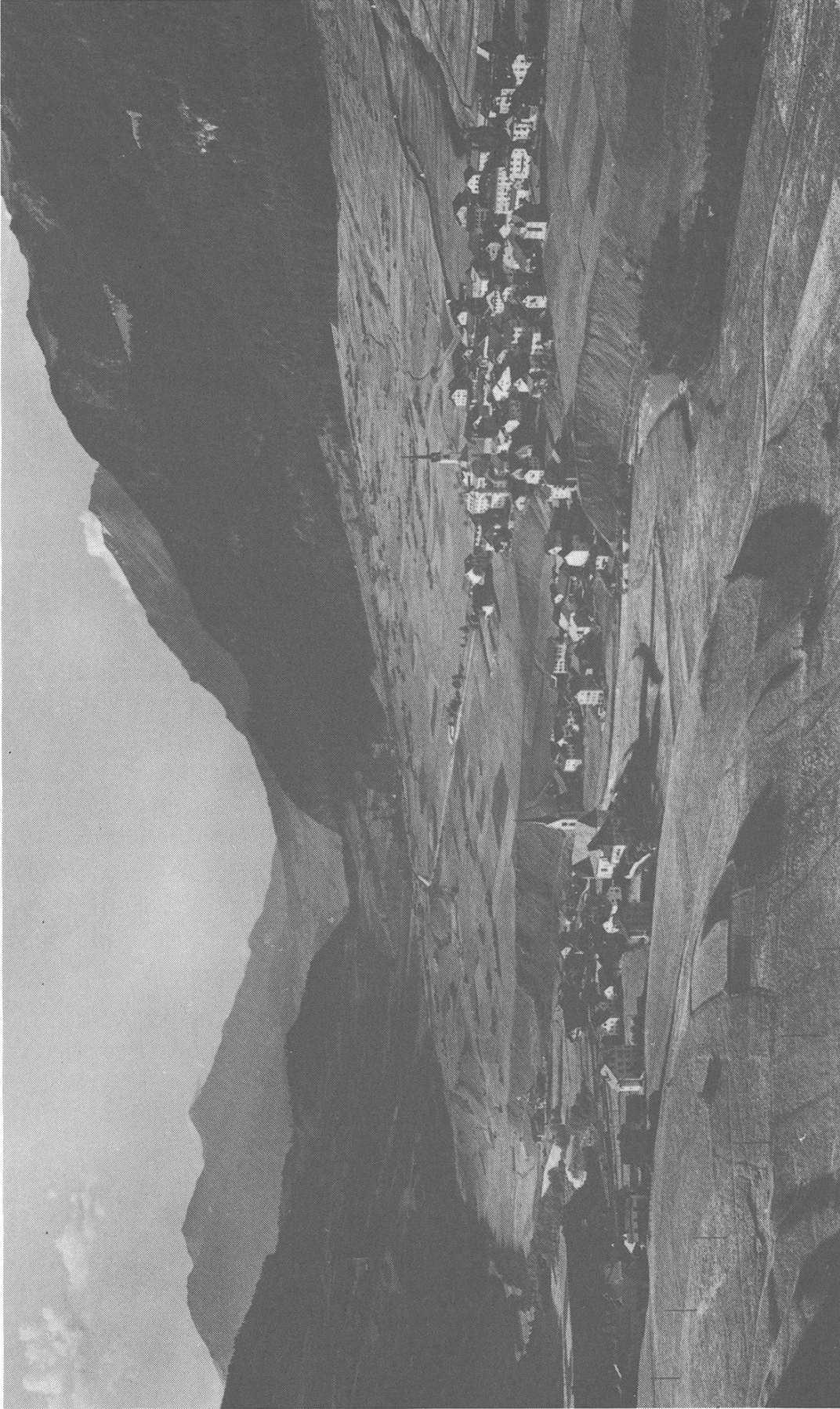
En tal tema ò sa racumando naturalmaintg durant la nosa scuntrada rumantscha an Surses, el è er sto cumplimaint ed undrentscha agl li da festa e d'albiert.

Igl giaveisch da splaer chel tema è dantant sortia pitost d'en stompel spontan e persunal, digl plascheir e giodimaint da rivar anavos an chel mond ed ambiaint tgi è sto per me durant bleras, lungas vacanzas da premaveira e stad, la mi'sagonda patria: igl antsches digls Gulangs.

Rivond mintgamai an Surses, passond la tgavorgia da Meir e la strètga digl Crap Ses, schi betg angal la tera, igl tschiel, igls gôts, la pizza, la taimpra digls cumegn, la maniera da far igl pour e da cultivar igl fons, las manadeiras cugl giouv a tgea e cun la salvona, la veta

* La preschainta contribuziun dereiva d'en referat aint igl rom dalla «Scuntrada dal pievel rumantsch» digls 8 d'avost 1985 a Savognin. Ella n'è betg neida midada da nom.

¹ Cf. STRICKER, H.: *Noms locals e lur perscrutaziun*, ainten: *Annalas 91* (1978), 7ss.

Suagnin anturn 1930; vista dalla val giu vers Cunter e Planeiras

sen las aclas, e betg igl davos, la gliout, am on adegna paria mecta differents da chegl tg'ia era diso an Surselva. An chel gro am parevan er igls noms locals d'aveir en oter tung e d'evotger (per part sainza raschung) oters cuntigns. Da Salouf anor per exaimpel:

Or a Parpi, Se Sur Vonnas, Se Del, Sen Ziteil, Sen Toissa, Se las Martegnas, Piz Arblatsch, Sen Promastgel, Ve la Motta Paloussa, Ve la Motta Vallac.

I basta da numnar l'egn u l'oter per far reveiver an me en'antier schom da regurdentschas, tgi sa tatgan ve digl nom u ve d'evenimaints persunals ed oters.

Cugl nom *Promastgel* veia la filada da bargungs e tigas bregnas dallas aclas da Cunter.

La premaveira diglescha igls tgamutschs tgi sa riscan planget vease segls lis tarranos. Ve d'avost observa igls parders gaglerds tgi teiran streflas cun saer prest anfignen segl feil.

Ed igls craps erratics per la culteira e cuntrada anturn, tge son chels bagn d'am chintar! *Igl Crap las Gneglas, Igl Crap la Possa* èn noms e lis sen la veia stantousa da Salouf a Munter e Ratitsch, tg'ia n'ambleid betg usche svelt.

Gl'è mianc necessari d'igls ancleir; els, igls noms an questiung, èn carschias cun nous e sur bleras generaziuns, els furman ena part da nous, e nous ischan en esser cun els.

En Surmiran tgi exprima adegna puspe igl entusiassem, la fascinaziun da chesta relaziun intima e misteriosa tranter pledader e nom local e la sia evocaziun, è igl noss Pader Alexander Lozza.

«*Surmeir*», screiva'l ensanoua, «*para gist en rom-giop, tgi prui seador dalla tgavorgia da Meir e sa storscha vers mezde.*» Scursanign chest passadi e rivagn tar la frastga-giop tgi ans interessescha:

«L'otra frastga, chella da Surses, sa derva scu ena palma sella planeira da Sotgôt. - Aintamez stat la capitala, Savognin, tgi ò veiramaintg ensatge d'ena capitala, cugl sies grondious clutger da s. Mitgel, cun las sias sobras tgesettas, rasadas veagiu d'ena sponda e vease d'en'otra, ed igl frisel dalla Gelgia, tgi sa spleia da mez or»².

Scu stattigl oz, decennis pi tard, cun las «sias sobras tgesettas, rasadas veagiu d'ena sponda e vease d'en'otra» e cugl «frisel dalla Gelgia da mez or» (siva la construcziun digl Lai da Murmarera)? Tschert, la visiung vardevla da Lozza, ò survagnia chi e lò ena noscha sotta. Ma ansasez è ella anc anavant gista e valevla: la survasevladad

² Cito sagond PLAZ, B.: *Mies paeis patern Savognin*, ainten: *Sulom* 26 (1947), 49.

ed avertadad, la bellezza dalla bitschida da Sotgôt, ena Nagiadegna Ota pi umanisada, ena nateira alpina pi mievla e pi variida. La cumpactezza dallas vischnancas, igl lungatg tgi mesda igl deir e grogl cugl lom e melodious.

Alexander Lozza ò creia totta raschung: Cò an chel ambiaint ò parfign Nossadonna, cumpareida digls 1580 sen Ziteil (e sella Cruschetta), discurria cugl paster lungatg «gulang», schi betg parfign an stget rumantsch da Murmarera³. Tge vessigl do oter per far «creir an Cristo» igls Surmirans siva en taimp da carascheia, da gheras e bodas?

II Aspects linguistics generals

1. Igls noms locals fon part digl lungatg

Ma antschavagn ossa cun igl tema scu tal: «Igles noms locals da Suagnign e conturns» e pruagn digls analizar siva tscherts criteris. Igl mies material dereiva digl Codesch da noms 1 e 2 da R. Planta ed A. Schorta, da material d'infurmaziun digl Dicziunari Rumantsch Grischun (DRG) e dallas cartas geograficas, cunzont dalla carta Savognin 1:25 000 (nr. 1236), pianavant dalla Crestomazeia da Caspar Decurtins (volum 10), da contribuziuns dad A. Grisch, A. Steier, B. Plaz e.o. Chestas funtangas, e daple er igl Codesch da noms 3 da K. Huber, cumparia siva digl referat, vignan numnadas ainten annotaziuns angal lò noua tgi chegl para cunvagnaint.

Faschond part digl lungatg, an noss cass digl idiom surmiran, ègl bagn evident tgi noms generals ed er da chels pi giovens, saron tgapibels. Cun oters plets: Chel tgi discorra igl idiom surmiran, chel tgi posseda sies lungatg e tgi dispona dad el, è igl ple agl cass d'erueir tge tgi igl nom signifitgescha. Uscheia vainsa pacs problems cun:

Bleis/Blecs, Bova, Crap, Er, Fastatg, Gianda, Lai, Schitga/Tschitga, Stavel, Tgant, Val, Vallang.

Chegl e noms e plets da mintgade tgi nous cattagn er aint igl vocabulari pratic.

2. En sforz special è mintgatant necessari per igls ancleir

Ma cun noms scu:

Cartas, Clecs, Cumegn, Era, Gôt digls Ghigiouls, Magnacla(s), Tschessas, Viols vainsa prubabel gio pulit fadeia.

I dapenda dalla cumpetenza linguistica digl singul, sch'el è capavel d'igls declarar. Igl vocabulari da Sonder/Grisch ans dat an chel

³ LOZZA, P.A.: *Prosa*. Salouf 1961, 159.

resguard per part bunas raspostas, chi e lò dantant er angal explica-ziuns approximativas.

Igl filolog cun senn per la derivanza digl lategn u d'utro metta pero tgunsch a post chests noms.

Cartas, igl nom dall'alp ainten la Val Nandro, ò da far cun igl domber ordinal *cart(a)*. En nom mecta deraso per alps e pros. Pi difficil ègl dantant da deir, tge connex material tgi ò mano tar en tal nom. Forsa stat el an relaziun cun igls scaders digls possessours tgi cargevan l'alp, forsa cun la partiziun dallas alps ansomma. Igl nom *Clecs* corresponda agl term grischung deraso: *Clüs* (Nagiadegna), *Clis/Clius* (Surselva). El characterisescha en pro u en cumplex da pros cun seiv anturn. I saro sto en term appellativ (digl vocabulari) scu anc oz duvro da Schons anfignen agl Plang. Ainten igl vocabulari vainsa anc igl verb *cloder* (per ex. *betg cloder îgl*), documento antras igl Dicziunari per la Surselva e per Schons fitg bagn er ainten la signifi- caziun da «far seiv»⁴.

Cumegns saro sto oriundamaintg en adjectiv qualificativ an con- nex cun pastg (pastgira). *Igls Pastgs Cumegns*, an Sotselva dattigl en nom mecta frequent *Pascumin*, u simplamaintg *Igls Cumegns*, è pastgira, antschess tgi appartigna alla cuminanza, agl cumegn. Utro, per exaimpel a Riom e Salouf, vainsa parsiva igl nom *Cuminavel*.

L'Era, tgi dereiva digl lategn AREA «spazi, antschess», è piglple la pastgira (grassa) anturn las tigas e stallas d'alp. Chegl è expressiva- maintg igl cass a Salouf (*Era Bela*), a Rona (*Eras*), a Sour (*Era*). *L'Eraplanga* a Suagnign ò pero da far cun en cumplex da pros grass.

Tge monta igl pled *Tschessa(s)* a Salouf, Tinizong e Murmarera? Tots treis cass denomineschan pros, uscheia tgi na vagn betg da far cun la pussebladad da tschassar cun las malgias an cass da neiv e ma- lora, mabagn cun en pled *tschessa*, tipic per Surmeir, numnada- maintg igl «our digl êr, noua tg'ins reiva betg tiers d'arar» e tgi vign duvro scu pro.

Igl *Gôt digls Ghigiouls* è en gôt cun pegns stigls, scredeles. Ins ò piglia parsiva igl maletg no digl *ghigioul*, tgi è navot oter tgi igl «tor dalla pipa», «igl gaffen da far or la pipa».

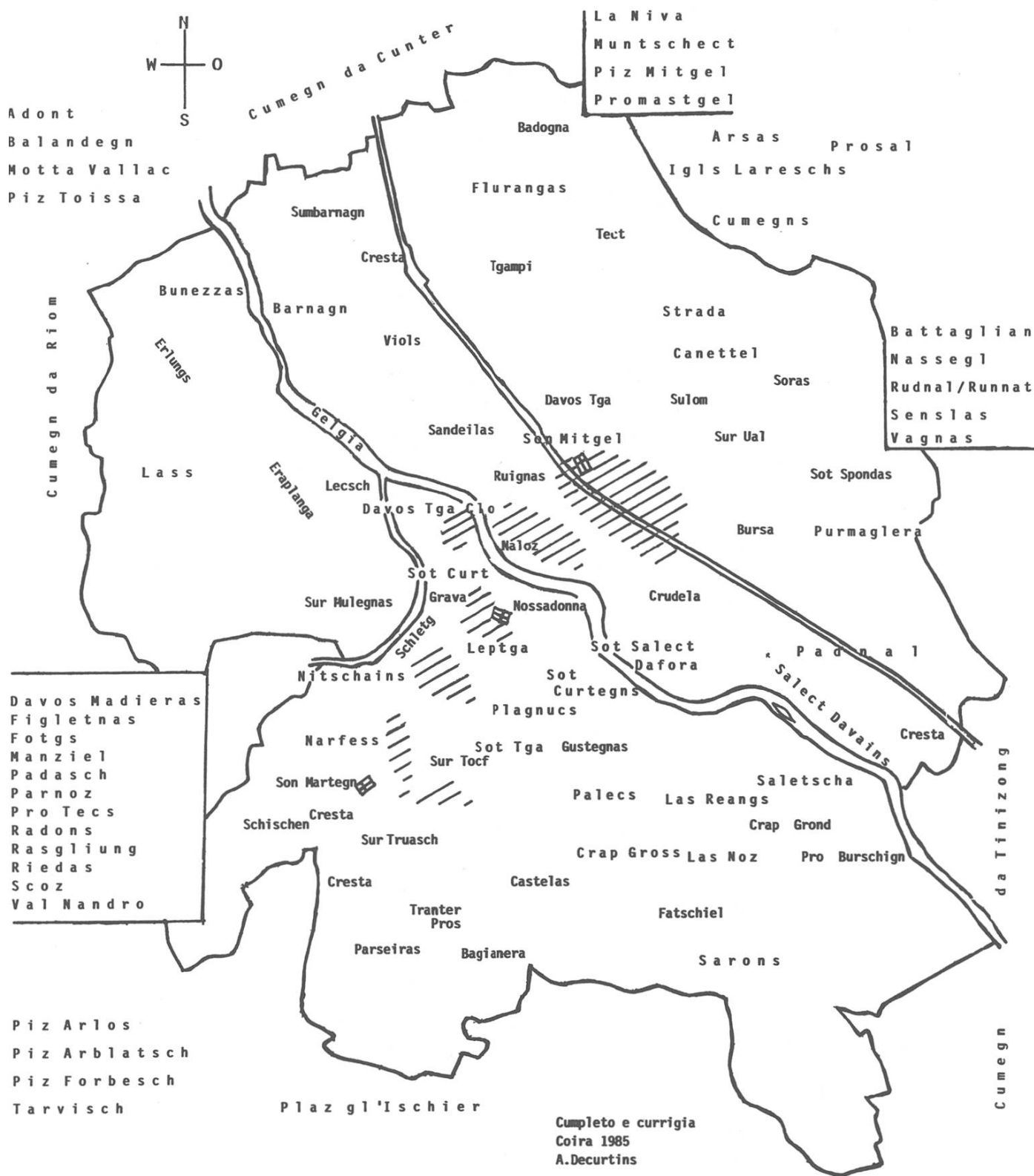
E tar igl nom *Magnacla* a Salouf e Riom savess l'egn u l'oter digls pours deir, tgi chel pled signifitgiva oriundamaintg igl «stavel dallas nursas», derivo da *mugnier* «star sur notg», damais igl li noua tgi las nursas *mognan* (Riom er *la magnacla digls vadels*), en verb fitg rar an Surses.

Igl nom *Viols* inditgescha franc «veias da fons», «passagis».

⁴ SONDER, A. e GRISCH, M.: *Vocabulari da Surmeir*, 44. - DRG 3, 738 s.v. *cludir*.

Cumegn da Suagnign

Arrundaziun digl antsches 1942/45

carta digl noms locals

III Rasada e cronologia digls noms

1. Igl noms èn luias ainten ena trocla speciala

Igl noms locals fon, scu detg, part digl lungatg. Ma els èn luias ainten ena trocla speciala, betg tant exponeida a midadas digl sistem linguistic. Uscheia resistigl migler alla morsa digl taimp. Chesta caratteristica fò tg'els èn agl cass d'ans relatar robas e detagls interessants sur dall'istorgia an general e sur dall'istorgia culturala an special. Betg d'amblidar igls noms locals scu funtanga pigl svilup linguistic!

2. La colonisaziun dalla cuntrada agl feil cronologic

a) La situaziun anturn 1942-45

Dagn en tgit sen la carta agiuntada. Ella sa basa sen en plan digl uffeci da mesiraziun Grünenfelder. Malaveta n'ella betg datada, giro dantant prubabel anavos sen l'arrundaziun digl fons da 1942-45, vers la fegn dalla Sagonda ghera, d'en taimp tgi las viglias tradiziuns e structuradas, carscheidadas organicamaintg, eran anc intactas. S'anclei tgi chella carta cumpeggia angal igl spazi arrundo, anturn vischnanca, e betg igl antier antsches. Ia va la cumpletada agl our ainten curneischs, tgi inditgeschan er enpo la direcziun, cun oters noms dad aclas, pastgiras, alps e colms (pizzas).

Chegl tgi nous vasagn fitg bagn è la cumpactezza dalla vischnanca cun las sias fracziuns u igls sies scaders, tgi s'on sviluppos an furma da munts (Haufendorf). Dretg dalla Gelgia *Son Mitgel (Davains e Dafora)*, giu dasper l'ava *Naloz, Mulegn e Barnagn*. La fracziun da *Barnagn* vasainsa sen vigls prospects turistics: ena tgesa cun clava-deira ed ena pitschna tgaplotta. Oz è angal igl nom da fons tgi dat pardetga dalla viglia curt⁵. Sanester digl *Ragn Grond/La Gelgia: Sotcurt, Grava, Nossadonna* (la baselgia parochiala), *Leptga, Surcurt e Surtoct / Son Martegn*.

Surtoct veva er en surnom: igl *Martgea da Bregghels*⁶. Scu para ves-sigl chegl da regurdar ve digl fatg tgi *Surtoct* mitteva blera suldada, damai tgi igl scader era bagn populo. E betg d'amblidar è *Lecschi*: ena curt cun dus tgesas, egna da chellas appartigniva allas catter

⁵ Cf. Oberhalbstein, Julieroute: Tiefencastel-Engadin (sainza data, ca. 1900), 15.

⁶ Cf. *DRG 2*, 488 *bregghel II*, 4 noua tg'igl pled vign identifitgia cun «Prügel, Schläge». - Usche clera n'è la tgesa pero betg. PLAZ, B. (cf. n. 2, 54) fò valeir tgi tenor la tradiziun sa cattavigl en li «Bregghels» davains la tor a *Surtoct* anfignen cunter Palecs. Parchegl n'ègl betg exclus tgi *Surtoct* vegia supprimia en nom pi vigl «Bregghels» e tgi chel fiss rasto sur ena uschenunada etimologia populara scu surnom.

pleivs (Savognin, Riom, Tinizong e Salouf), la tgesa digl cutsch. Anc digls 1950 era chel cò da tgesa e fascheva igl sies mastier. Igl manti-gnamaint dalla tgesa geva a cost dallas 4 pleivs⁷.

Sainza dubi vainsa cò igl maletg igl pi vigl dalla vischnanca, dall'organisaziun politica digl cumegn, ma betg igl mussamaint igl pi vigl dalla colonisaziun.

b) La rasada pi viglia digls noms

La rasada pi viglia digls noms cattainsa schi giagn da Son Mitgel vers Tinizong.

1 La *Cresta Gronda/Padnal*, igl cunfegn tranter Suagnign e Tinizong. La localitad è ple tgi cunaschainta antras las extgavaziuns preistoricas, tgi von anavos aint igl taimp digl bronz. A Padnal sa catta igl nuschel dalla colonisaziun dalla vallada. Igl term *Padnal* sa repe-ta an ple tgi trenta localitads digl Grischun oriental e meridional, e sur chel veador an Puschlav, Vuclegna ed ainten la Val Vnuost (Vinschgau). Cunchegl tgi sa tratta prest dapartot da crestas u tgants, noua tg'ins ò catto fastezs preistorics, è la conclusiung mane-vla tgi Padnal signifitgescha tant scu refugi u casti fortifitgia. Igl nom appartigna an mintga cass agl lungatg preroman, prubabel a chel digls Rets.

2 *Suagnign/Schweiningen*. Alla vigliadetna digl nom Padnal corre-sponda an tscherta maniera er la denominaziun digl li scu tal, *Sua-gnign* (normaliso u italianiso *Savognin*), per tudestg *Schweiningen*. Chesta variaziun tudestga varo gist igl turissem, tgi ò antschet a Sua-gnign mecta bod an moda mievla, laschea svaneir siond cunter igl bung gost. El cunvagniva smala pac cun igls intents dalla reclama e dalla igiena. Chegl è curious, partge tgi l'autoritad digl istoriograf Giachen Caspar Muoth pretenda ensanoua tgi igl nom «*Schwainin-gen*» vegia dad esser igl term oriund e gist⁸. En tipic cass d'ena car-dentscha extravagada ainten l'amprema furma documentada (1154 *curias de Swainingen*), dantant tgi la sagonda, tgi datescha da dus onns pi tard (1156 *colonia de Suanneng*), corresponda bel e bagn a *Suagnign*.

Cugl nom da Suagnign nignsa da saveir tgi chel post è burmaintg ensatge scu en «umblei europeic». La carta digl continent d'avant u digl taimp digls Romans mossa tgi la Gallia (la Frantscha e la Elve-zia) furmavan ena unitad tgi igls Romans numnavan la *Maxima Se-*

⁷ Institut DRG., mappa Codesch da noms, nr. 87 Savognin.

⁸ Cf. Oberhalbstein, Julieroute: Tiefencastel-Engadin (sainza data, ca. 1900), 13.

quanorum, igl antschess digls Sequans. Pansagn agl grond flem tgi percorra la Gallia digl nord, la Seine, ena derivaziun digl tschep ethnic *Sequan-*.

Da chests Sequans, en pievel keltic/gallic, u d'en tal nom da schlatta (ethnic), vessan da derivar igls *Suanets*, en pievel numno e nudo digls Romans an inscripziuns e documaints e sesents ainten la Rezia. Sagond Johann Ulrich Hubschmied è igl nom *Suagnign* da metter segl madem plang cun *Sagogh/Sagens*, *Sevgein/Seewis* e *Sievgia/Seewis* an Purtenza⁹. La furma tudestga *Swainingen* è navot oter tgi ena varianta digl nom *Suanneng*, respectiv *Suagnign*, an bucca tudestga. Pir an sagonda lengia è chel nom *Swainingen* da cumparagler cun igls noms tudestgs sen *-ingen*.

3 *Domber elevo da noms preromans*. Egl chegl tgi vagn santia anfignen ossa gist, schi pudainsa erueir ena filiaziun cronologica: *Padnal* (taimp preroman/retic), *Suagnign* (taimp keltic, ca. 400 a.Cr.). Dalla glista digls noms locals da Suagnign, da chegl da 330 noms (inclusiv igls noms cumponias), è bundant 20 betg ancunaschaints, vot deir betg tgapibels. La gronda part da chels dereivan digl manevel dalla vischnanca u or dalla Val Nandro etc.:

Arlos (Segls Arlos), *Barnagn* (Giu B.), *Filondras* (Ainten F.), *Fitung* (Ainten F.), *Fotgs* (Ainta F.), *Lass* (Ora L.), *Lecsch* (Ora L.), *Nadoz* (Ainta N.), *Nassegl* (Se N.), *Las Noz* (Ainten las N.), *Padasch* (Ainten P.), *Prosal* (Sen P.), *Samnecs* (Ainten S.), *Schinect* (Ven Sch.), *Scoz* (Ainta Sc.), *Soras* (Se S.), *Tect* (Se T.), *Tiem* (Ainten T.), *Tscharnoz* (Sen Tsch.), *Tussagn* (Se Tussagn).

Er schi l'egn u l'oter digls noms saro d'attribueir agl taimp roman, agl lategn, constatainsa tuttegna en pertschent da substanza preromana mecta significativ a Suagnign. Scu ainten la geologia, vignan er cò las rasadas las pi viglias alla surfatscha, igls noms locals, magari igls pi vigls, on resistia agl taimp.

4 *Noms vigls tgi sa rapetan utro*. Rivond a Salouf vaia per la mia part realiso svelto tgi dat noms da fons vigls tgi sa repetan an Surmeir scu an Sur- e Sotselva. Egn da chels, forsa igl pi characteristic, è *Danis*: cun fastezs a *Breil/Danis*, a *Lumbrein/Danis*, a *Scharons/Danis*, a *Vaz/Lai Danois* (igl madem nom scu a Scharons), a Salouf *Danecs/La Gneida*. E puspe vo chel nom gliunsch sur igl antschess rumantsch or an Italgia (Meraun) e damanevel da Salzburg. Igl madem vala per igl nom *Trin* tgi sa preschainta er a Salouf ainten la furma *Tregn*, igl spazi schurmagea digls êrs giu cunter Flex.

⁹ HUBSCHMIED, J.U.: *Chur und Churwalhen*. In: *Sache, Ort und Wort*, Festschr. J. Jud, RH 20, 1943, 122ss.

5 Gl'è betg da smarvagler, tgi gist *igls noms dallas avas* u digls *ragns/uuls* en savens stgeirs: *La Gelgia, Igl Schletg* (cun en'etimologia populara pac prubabla). Igl Schletg or dalla Val Nandro è u era cäschung d'inundaziuns digls pros. El geva, scu tg'ins dei, or digl sies letg. Parchegl, siva l'etimologia populara, igl nom: Schletg. *Igl Adont/La Gneida* (giu dall'Alp Foppa), *Igl Balandegn* (giu digl Toissa) a Salouf.

c) La colonisaziun or da vista romana e medievala

1 *Aspects generals*. I para evident tgi gist igl taimp roman e medieval varo do a Suagnign ed a Surses la si' taimpra. Las cattadas da muneidas a Burvagn e Padnal, igl bagn roman a Riom, igl nom preroman da *Tinizong*, tgi vess da corresponder agl lategn TENDERE «metter sot», resp. *TENDITIONE «li u port noua tg'ins fascheva midada da manadeiras» per eir sur igl colm, igls uschenunos itineraris romans (glistas e cartas dallas veias romanas), fon andamaint, tgi la vallada è stada en ischegl da passagi impurtant, tgi gl'è sto cò traffic e colonisaziun.

2 *Detagls sur dall'istorgia medievala a Suagnign*. Enpo migler orientos ischans sur dall'istorgia medievala da Suagnign. Las curts (igls noms da *Sotcurt e Surcurt*) e d'ena rotscha da tgesas e tors/tgimindas (las pi viglias, restanzas digl 13- e 14avel secul), ma er documaints, sottastretgan la significaziun da Suagnign scu possess dalla baselgia da Son Leza a Coira e dalla Clostra da Tgazzas. Pi tard davainta igl uestg da Coira sulet regent e possessour da bagns a Suagnign.

3 *Migiours e colonisaziun*. Per exaimpel cunaschainsa igls noms dallas famiglias tgi represchantavan igl uestg a Suagnign, ma er noms da migiours. Uscheia igls *Payers*, migiours a Surcurt aint igl 15- e 16avel secul. Els tgiravan igl bagn a Suagnign e possedevan er *l'Alp Pitschna*. Els vevan da mantigneir igl *Punt Payer* (glista da Riom) sur igl Schletg. En'obligaziun tgi è eida ve sen chels da Suagnign. Daple vainsa en *Livinal Payer* (glista da Riom) ed en *Ual Payer* (glista da Riom). Tgi er *Malmigiocr* (Val Nandro, glista da Riom) stat an connex cun migiours medievals, am para mecta prubabel. Egn da Riom (Andreia Steier) interpretescha igl nom *Malmigiocr* scu «en schlet plaz/colm per en migiour», ma chegl fiss bagn ena denominaziun enpo curiousa. L'amprema part cuntigna franc ensatge oter, forsa igl nom *Val* u ensatge sumigliaint.

4 *Varsacants profeils da sistem da cultivaziun*. S'anclei tgi na pudagn betg antrar ainten mintga nom sen nossa carta. Dantant viglia

ma spruar da mussar sen fundamaint digls noms, scu tg'ins ò piglia possess e numno planget la cuntrada.

Scu an connex cun la curt centrala digl uestg da Coira a Sagogn ed utro (documentada ainten la renumada bargiamegna da Tello da 765), ins ògl l'impressiung tgi er la culteira a Suagnign era gio organisada fitg bod digl ragn anfignen sen las alps. Scu tgi vagn via cat-tainsa igls noms igls pi vigls anturn vischnanca. A Suagnign para la val dallas vals, la *Val Nandro*, da far en'excepziun. E cun ella er la vart dretga cun *Rudnal, Senslas, Tussagn e Nassegl*. Da giuditgier tenor igls noms varo Nandro giuia economicamaintg svelto ena gronda rolla.

Abstraho digls noms betg ancunaschaints, tg'ia va numno sesoura, sa preschainta la dumonda: Tge noms ans lubeschan da reconstrueir scu tgi igl pour e migiour surmiran ò piglia possess digl antschess? Igl ampren en antschess an possess da signours feudals, siva cugl taimp an possess individual sur tschertas famiglias; en possess individual tgi vo sa derasond. Bagns tgi ston cugl taimp neir terminos cunter igls antschess cuminavels (la pastgira, las alps). Per chel process dattigl tscherts noms indicatours.

a) *Cadra(s)*. L'egn per exaimpel, igl nom Cadras (a Salouf, Riom/fracziun, Cunter, Tinizong etc.), a Suagnign *Crudela*. Ma ainten documaints per Suagnign (siva la Crestomazeia): *La Quadra sot* (davains vischnanca), *la Quadra soura*, *la Quadra dafora*, *las 2 Quadras da Leghtsch*, *la Quadra da traunter Proos*¹⁰. Bonifaci Plaz discorra ensanoua dalla *Cadra da Flurangas*. Las cadras èn damais a Savognin an divers lis. Ins ò cò scu darar schiglio l'impressiung dad esser confrunto cun en pled appellativ fitg resentia.

La *Cadra* è igl nom per en complex da pros grass/êrs planeivs, damanevel dalla vischnanca. Vo chel term, deraso gliunsch anturn, anavos sen ena organisaziun romana digl fons (mesiraziun) u ègl pi prubabel ena noziun digl taimp medieval/franconic taimp¹¹?

b) *Seglias*. Ainten la glista da noms actuala da Suagnign mantga en oter indezi: igl nom *Seglias*. An en documaint da 1515 è'l documento er per Suagnign (*Sellias*), ma el cumpara agl cunfegn cun Cunter e turna agls Mulegns (*Seglias Soura, Seglias Sot*), forsa er a Salouf (*Sagliolas*). *Seglias* vo anavos sen en tschep keltic *silja*, surpiglia digls Romans, e signifitgescha en êr u pro an furma rectangulara, lunga, ena strebla d'êr.

¹⁰ DEC 10, 202ss.

¹¹ Cf. BUNDI, M.: *Zur Besiedlungs- und Wirtschaftsgeschichte Graubündens im Mittelalter*. Chur 1982, 565ss. manegia tgi *quadra* seia ena furma da colonisaziun digl 9/10avel secul.

c) *Ers*. Concernent igls êrs savainsa dalla Nagiadegna tgi existiva tranter oter igl sistem dalla «culteira fixa», vot deir, igls êrs plazzos per raschungs dalla calitad digl tarragn u parveia dalla situaziun schurmageda e tampreiva adegna ainten igls madems lis. Chegl para betg dad esser sto igl cass an Surses, bagn tgi exista er cò lis preferias. Segl antschess da Suagnign èn igls êrs da cattar enpo dapartot: *Er digl Savlung, Er Lung, Er Purmaglera, Narfess*, ma er utro.

d) *Parseiras*. Planget è igl antschess cultivo anturn vischnanca nia amplifitgia, e chegl cunzont an favour da privats. Ena cumprova par-siva èn igls noms *Parseiras (Parseira Freida, Parseira da Malmgiocr/Riom, Parseiras da Fotgs)*. *Parseira*, tipic pigl Grischung ruman-sch, ma tgi vo gliunsch sur chel veador, signifitgescha oriundamaintg en toc piglia or digl cuminavel (PREHENDERE «piglier», PREHENSURA = *Parseira*). Cun chegl tgi gl'ò ple u manc adegna do midadas tranter igl antschess cultivo (la culteira) ed igl antschess betg cultivo (la pastgira), ègl tgunsch pussebel tgi igl nom *Parseiras* signifitgescha oz chi e l'ò ena pastgira, cuntrara all'idea primara.

e) *Rung, Runc, Runtgets, Runtgil*. Da documaints digl 17avel secul savainsa tgi igl cumegn/la vischnanca dava a privats la pussebladad d'angrondaneir igl possess agl our dalla culteira, igl ple aint igl antschess dallas aclas. Igl privat veva da runtger, urbarisar, pudeva alloura sfruttar igl sies runc e davantava planget possessour da chel. Da cò igls noms: *Runc, Runca, Runtgets*, fitg savens unias cun igl nom digl urbarisader.

Betg an chel connex stattan igls noms *Rons e Sarrons* (a Suagnign) tgi sa repetan a Riom, Cunter, a Tinizong: *Rons Panaglia* e *Sour Ronsa*. Els paran d'inditger ensatge oter, forsa pros u pastgira erta.

f) *Mundadeira*. Egn commentader dalla glista digls noms da Sua-gnign dei tgi *Mundadeira* era pi bod acla, oz pastgira. Chegl lascha presumar tgi cò era oriundamaintg pastgira tgi niva mundada «so-brageda an lavour cumegna» u tg'ins ò antschet a mundar per far londror culteira.

g) *La Val Nandro*. Ena maniera da cunfereir u tschintgier tar-ragn preschainta igl nom dalla *Val Nandro*. El cumpara an docu-maints ainten la furma *Andraw, Underaw*. Chegl varo do l'idea tgi pudess sa trattar d'ena cumbinaziun, pero pac persvadenta, *An/In der Au* (Grisch, Steier), managea igl plang dalla Val Nandro. Sen fundamaint d'oters noms, per exaimpel *Undrau* a Razen, ègl tant scu franc e sieir tgi vagn cò en bagn u en'alp tg'ins ò tschintgigia scu feu-dum d'onour (HONORATUM).

h) *Digl manevel agl lontan - Igl noms da pizzas*. Tgi igl numnar la cuntrada vo digl manevel agl lontan, sa lascha cumprovar fitg bagn

cun igls noms dalla pizza. Chels sa drezzan u bagn siva la furma (*Piz Forbesch*) u siva la calour digl crap u dalla crepla (*Piz Grigsch*) u siva en tratg characteristic (*Piz Furo = Piz d'Ela*). Ma igl ple surpeglia la pizza igl nom da colms u da pastgiras manevlas. La pastgira digl *Arlos* u digls *Arlos* (l'antiera part orientala è cuverta cun pastg anfignen sensom) passa vease tar igl *Piz Arlos*. Igl nom topografic *Ela* (*Aela*), numno no da Barvogn, dat igl nom agl *Piz d'Ela*.

Tar igl *Piz Mitgel* (dallas gedas er *Piz Son Mitgel*) vasainsa scu ena denominaziun sa fò. Chel massiv ò survagnia igl nom digls *Colms Son Mitgel* (*Tgant Son Mitgel*), e chels èn segl mang, sen la costa digl scader *Son Mitgel*. En'otra vista dalla madema muntogna sa preschainta rivond giu da Rona, las pareis crappousas, prest dolomiticcas dalla pizza, tgi vign numnada a Tinizong cun totta raschung igl *Piz Crap*.

Las furmas *Toissa*, e duple la varianta collectiva *La Toissa*, laschan supponer tgi er igl eremit, igl *Piz Toissa* (*Sen Toissa*) cugl sies nom strona (curious), vegia survagnia chel d'ena pastgira.

IV Igls noms locals, ena funtanga per ulteriouras infurmaziuns

a) *La calitad dalla culteira*

Igls noms locals ans porschan las pi diversas infurmaziuns. Dagn en'igleida alla culteira, numnada siva la si' calitad!

1 *Bunezzas*. Igl nom digls pros grass *Bunezzas* è sainza dubi derivo da *bung*. Chegl è persvadent, tant duple, tgi igls pros an questiung tranter Suagnign e Riom, vignan qualifitgias expressivamaintg scu tals. *Bunezzas* fiss an chel cass en superlativ elativ, v.d. en frost da buntads, fitg bung.

2 *Gustegnas*. Betg schi clera è la situaziun tar igl nom *Gustegnas* (Ainten G.). Vainsa cò en nom *Gustegn* u la furma feminina *Gustegna* da *Augustin* scu anteriour possessour? U vainsa da far cun las *gustegnas* (*Euphrasia officinalis*), planta medicinala «Augentrost»¹²? Scu para erigl en'erva tgi fascheva eir anavos las vatgas cugl latg, en pled documento antras igl DRG per Suagnign.

3 *Burschign*, *Pro Burschign*, (*Sen*) *Burschigna*. Chels noms èn da declarar differentamaintg. *Pro Burschign* è igl nom d'en'acla, uscheia tg'ins painsa ve d'ena planta, igl *burschign*, an Surselva igl

¹² DRG I, 141 s.v. *agustignas*.

nom digl *giop*. Tar *Burschignas*, pros maiers, è igl nom pi tgunsch d'attribueir ad en nom figurativ, la *burschigna* scu expressiung per ena malsogna dalla pel (rogna), ena grouscha, en schlet tarragn.

b) *Plantas e pommareida characteriseschan la cuntrada*

1 *Bagianera* (Ve B.) cuntigna prubabel igl pled *bagianga* «Schote, grüne Bohne» tgi sa leia cò cun igl fretg d'ena planta salvadia cun *bagiangas* scu fretgs.

2 *Purmaglera* (Se la P.) sa tatga ve digl pled la *parmoglia* «Schlehe», igl fretg digl *parmogler* (*Prunus spinosa*).

3 *Figlernas/Figletnas* (Ve las Figlernas) vo anavos sen igl fretg *figletna* digl *surer* «Mehlbeerbaum» (*Sorbus aria*).

c) *Plantas pi grondas*

Tar chestas cattainsa la *Badogna, la drossa* (*Drossa da Nassegl, Drossas*), prubabel er *Rasgliung*, documento 1521 scu *Dros Lung*. Igl *Plaz gl'Ischier* (Ahorn), igl bel gôt dalla *Niva* (sot igl Piz Mitgel), en collectiv da *igl agniv* (*Pinus montana, Pinus Mughus*; *DRG 1*, 125 s.v. *agniou*), ena speztga da *tiev. Igl Lareschs*. Pianavant igl nom *Sot Salect*, tgi fò andamaint plantas u bostgaglia da *saleschs*. An chel connex para er da star *La Saletscha*.

d) *Detagls da gôts e da lenna*

La Foppa d'las Borrass, Salva da Lattas (Se S.d.L.), prubabel digl verb *salvar lenna/lagna giu den fastatg* «Holz riesen». *Las Riedas* (Igl *God dallas R's.*) tgi corresponda agl sursilvan *regada/riada* «plantas pattadas anturn digl loft» u «pigliedas or cun rieisch e tot» (*EXRADICATA). Igl Gôt *las Schitgas/Tschitgas* tgi corresponda agl sursilvan *Cuschas*. *Las Tschitgas*, scu tgi para en gôt da bliers process tranter Suagnign e Riom cun plantas da 300-400 onns viglias. Lò ins ò tarro 1916/17 cun ena rezgia da dus meters lunghezza plantas da 4,2 festmeters e da 2,9 tonnas peisa¹³. En interessant nom è er *Davos Madiera*. Igl *madir*, la *madira*, borras, lagna radonda u er scudrada tg'ins dovra per biagier.

e) *Sguards cultur-istorics*

Tge deian igls noms locals sur dall'istorgia culturala agl vast senn digl pled?

¹³ *Sulom 50* (1971), 63ss.

1 *Chirgela* (Or an Ch.) furma igl cunfegn cun Riom tar igl *Ual da Chirgela*. Scu tgi Bonifaci Plaz so relatar, schi gevan las masseras or an *Chirgela* per piglier ena speztga da tera da touf, adattada per subrager vaschela da lenn e da rom. Chestas indicaziuns on do a prof. Konrad Huber l'idea tgi sa tratta d'en pled lumbard cun la madema significaziun. El manegia tgi chella expressiung seia forsa neida derasada antras vandeiders professiunals da tals meds da nattager¹⁴.

2 *Scoz/Crappa da Scoz*. En li tgi ò occupo igls Minigns (surnom da chels da Suagnign) è *Scoz* u la *Crappa da Scoz*, ena sponda erta da crappa marscha (Schiefer) sanester dalla sbuccada digl Schletg. Lò gevan chels da Suagnign a piglier igls unfants novnaschias.

La *Crappa da Scoz* è er preschainta ainten igl verset d'unfants tgi cloman noador la glimaia or dalla si' tgesa:

*Glimaia, glimaietta, catscha or las tis catter cornettas, / schiglio pat-ta tè e tia schlattagna (varianta: tè, tis bab e tia mamma) giu per la Crappa da Scoz*¹⁵.

3 *Barnagn*. Er cun chel nom sa leia ena ancunaschainta canzung umoristica tgi relata dallas nozzas digls animals:

*Ura se a pastar bagn / Per Gion Stefan da Barnagn / Ai, schi nozzas lainsa far...*¹⁶.

4 *Massacoulla* (nom documento). Ainten la Crestomazeia cattainsa per Suagnign igl nom *Massacoulla*¹⁷, caracteriso scu aradeira (êrs). Nign dubi tgi lò niva giuia a mazzas u a mazzacoula, en gi tgi B. Masüger descreiva an detagl an sies codesch.

Bonifaci Plaz dei tgi niva do a mazzas *Sen Canettel*, en li oriental digl scader Son Mitgel, noua tg'ins fascheva er exerchezis da sagiattar. Lò e *Sen Sulom*.

5 *La detga da Tect*. Ainten igl mond digl mitos rivainsa cun igl nom *Tect, Pro Tect*. Scu tgi vagn santia n'è'l betg d'ancleir ainten la si'derivanza. Sen chels pros grass sur Son Mitgel vessigl dad esser sto igl li *Tect*, igl Vineta da Suagnign, la vischnanca fundada tgi nous cat-tagn ainten la detga publitgieda antras la Crestomazeia¹⁸.

¹⁴ RN 2, 657.

¹⁵ Cf. er DEC 10, 706, nr. 45.

¹⁶ DEC 10, 736, nr. 28.

¹⁷ DEC 10, 585. - RN 3/1, 304 noda en nom *Ursula Mascuola* (1633) per Suagnign. Stat chel pi tgunsch an connex cun l'aradeira *Massacoula* tgi cun igl nom biblic *Mischol*, scu K. Huber manegia?

¹⁸ DEC 10, 655, nr. 43 *Igl vitg sfundro*. - THÖNI, G.P.: *Detgas e badoias*, ainten: *Sulom* 39 (1960), 19, relata digl *martgea da Tect*.

f) Noms da famiglia e noms locals

Per schinar igl mies panorama anc varsacants noms locals d'attribueir a noms da famiglia.

1 *Canettel*. Egn da chels, igl nom *Canettel*, vainsa gio numno an connex cun igl dar a mazzas. Igl bagn è sto an possess dalla scola e siva dalla vischnanca. Igl nom *Canettel* m'ò intrigo dei e lunga. Ia vess prest angiro tgi chel na vegia betg da far cun canal (la pitschna canal), mabagn cun en nom da famiglia. Mancumal! Ena furma documentada precischa *Chanitel Gut* (1615), chegl tgi lascha presumar en possessour digl madem nom. Igl material digl Codesch da noms 3 (prenoms e noms da famiglia) fò nigna menziun d'en tal nom. Tot casualmaintg sunga dantant frunto segl nom an dumonda. Ena contribuziun da G.P. Thöni ainten igl Noss Sulom cugl tetel «Detgas e badoias» (1960) rachinta tgi «Ainten la tgesa digls «Canitels» a Surtoef, ena fracziun da Suagnign, abitava er ena streia»¹⁹. Damais en cler mussamaint tgi a Suagnign/Surtoef stò aveir existia ena famiglia cugl nom *Canitel* tgi è ia ve segl bagn.

2 (*La*) *Caross*. En oter nom, tgi dispareglia enpo linguistica-maintg, è igl nom *Caross* (Giu la Caross, eir se dalla C.) tgi inditgescha la veia siva igl ual (da Flex), da Naloz anfignen Son Mitgel. La veia, schibagn ena construcziun giovna, è neida biagieda avant ple tgi 100 onns. Pussebel fissigl a prema vista tgi sa trattess d'en surnom, u d'ena veia tgi geva siva la *Tga Cotschna* (*Tga Rossa*, *Ca Rossa*) ve (en nom dialectal tiliang). Schi nous cattagn pero documento per Suagnign 1571 *Jan Carus*, 1631 ena *Clara Caros*, 1633 en *Christofero Caros*, per Stierva 1683 ena *Dominica Charossa*, schi para la tgossa dad esser mecta clera. I sa tratta d'en nom da famiglia²⁰.

3 *Nassegl*. Pussebel, ma betg sieir ègl, tgi er *Nassegl* resplenda en nom d'en anteriour possessour. An mintga cass è documentada a Suagnign ena famiglia *Nesseal*²¹.

g) Tratgs digl dialect da Suagnign

Schi cunaschessans betg gio bler sur digls dialects surmirans, ia pains alla lavour fundamentala da Mena Wüthrich-Grisch, fissans sen basa dalla glista digls noms agl cass da reconstrueir aglmanc en profeil digl svilup. Fitg bagn èn per exaimpel mantignias igls uschenunos diftongs deirs, dad *-ei-* ed *-ou-*: *Clecs*, *Lecsch*, *Schinect*, *Tect*

¹⁹ *Sulom* 39 (1960), 44.

²⁰ *RN* 3/2, 639.

²¹ *RN* 3/2, 806 Sav. 1533 *Baltram Nasäll*, 1571 *Petrut Nesseal*.

(doc. 1601 *Teidt*), *Tgant agict*, *Surtocf*, *Malmigiocr*. A Riom e Tini-zong cattainsa ainten furmas documentadas anc fastezs d'en diftong -ie- < o curt: Riom 1497 *Voppas da Maza bierg* (portg; anc oz per Riom e Parsons *piertg*), Tin. 1556 *Prauh radient* (*Pro Radond*). An chella direziun vo er *gliunc* per *lung*: *Plaz Gliung*, *Rasgliung* (1521 *Dross lung*). Er -ea- < -e-: *Cudrealla*, *Furealla*, *Kirgealla*. Savens cumpara anfignen siva 1550 -au- < -ATU: *Praw* (*Pro*). Bler pi dei sa mantigna -au- da -ANU/resp. -ANT: *Tgiaunt* (*Tgant*), *Reaunz* (*Riangs*), *Plaunbelgs* (*Plang Begls*), *Traunter Proos*, *Trauncter Uvaals*.

V Epilog

Ja vign alla conclusiung. Cura tgi Segantini è nia 1886 se da Caglio an Lumbardeia a Suagnign ò'l d'aveir detg agl sies carrotschier: «Farmè, ia stung cò e vign betg pi gliunsch»²².

Segantini ò scu tgi para catto cun en'igleida igl ambient, la cuntrada tgi correspondeva alloura agl sies stadi d'orma ed allas sias inclinaziuns d'artist.

Ena cuntrada n'è pero betg angal en'adiziun da furmas, calours, atmosferas ed usche anavant. Tar ella totgan er igls noms. Igls noms tgi ans dattan pardetga digl sforz millenar digl carstgang per furmar e cattar en datgesa an chella cuntrada, per far or dalla nateira ena veira culteira.

²² *Annalas* 30 (1916), 240.

Noms agl feil digl referat

I Noms generals

Promastgel	Munter (Maiensäss)
Crap las Gneglas (Steinnetken)	Ratitsch (Maiensäss)
Crap la Possa (Raststein)	

II Appellativs cunaschaints

Blecs/Bleis (steile, grasbewachsene Berghalde)	Lai (See)
Bova (Rüfe)	Schitga/Tschitga (Baumstrunk)
Crap (Fels, Stein)	Stavel (Stafel)
Er (Acker)	Tgant (Anhöhe)
Fastatg (Holzriese)	Val (Tal)
Gianda (steinige Halde)	Vallang (Tobel)

III Noms mez clers

Cartas	Magnacla(s) (Lagerplatz von Schafen, Kälbern)
Clecs (Einfang)	Tschessa(s) (Ackerrand)
Cumegns (Allmende)	Viols (Feldweg, Durchfahrt)
Era (fette Alpweide; Areal)	
Gôt digls Ghigiouls	

IV Savognin cugls scaders etc.

Son Mitgel Davains/Dafora	Nossadonna
Naloz	Leptga
Mulegn	Surcurt
Barnagn	Surtoct/Son Martegn
Sotcurt	Lecsch
Grava	

V Noms vigls

La Cresta Gronda
Padnal

Savognin/Schweiningen

VI Noms betg clers

Arlos
Barnagn
Filondras
Fittung
Fotgs
Lass
Lecschn
Nadoz
Nassegl
Noz, Las N.

Padasch
Prosal
Samnecs
Schinect
Scoz
Soras
Tect
Tiem
Tscharnoz
Tussagn

VII Noms vigls tgi sa rapetan utro

Danis

Trin

VIII Noms vigls dad avas

Gelgia
Schletg

Adont
Balandegn

IX Colonisaziun

Alp Pitschna
Punt Payer
Livinal Payer
Ual Payer
Malmigiocr
Cadra(s)
Seglias

Ers
Parseiras
Runc, Runca, Runtgets, Runtgil
(Rons/Sarrons)
Mundadeira
Val Nandro

X Noms da pizzas

Piz Forbesch	Piz Mitgel (= Piz Crap)
Piz Grigsch	Colms Son Mitgel
(Piz d'Ond'Oschla)	Tgant Son Mitgel
Ela	Toissa/Latoissa
Piz d'Ela (= Piz Furo)	

XI Qualitat dalla culteira

Bunezzas	Pro Burschign, Burschigna
Gustegnas	

XII Noms siva plantas e fretgs

Bagianera	Figlernas/Fligletnas
Purmaglera	

XIII Denominaziuns siva plantas

Badogna (Birken)	La Niva (Bergföhren)
Drossa (Zwergerlen)	Lareschs (Lärchen)
(Drossa da Nassegl, Rasgliung)	Sot Salect (weidenartiges
Plaz gl'Ischier (Ahorn)	Saletscha Gestrüpp)

XIV Detagls da gôts e lenna

Foppa d'las Borrass	Gôt las Schitgas
Salva da Lattas	Davos Madiera
Las Riedas	

XV Vistas cultur-istoricas

Chirgela	Massacoula (furma doc.)
Scoz/Crappa da Scoz	Tect, Pro Tect
Barnagn	

XVI Noms or da noms da famiglia

Canettel
(La) Caross

Nassegl